

DOŚWIADCZENIA

INTEGRACJA EUROPEJSKA I SAMOSTANOWIENIE NARODOWE W POWOJENNEJ EUROPIE

dr Igor RAFALSKI

Instytut Studiów Politycznych i Etnicznych im. F. Kurasa
Narodowej Akademii Nauk Ukrainy

Abstrakt

European integration is widely studied in Western political thought, however, most researchers focus on supranational processes. While the relationship between European integration and national self-determination remains not enough. In this study, the author tries to examine European integration processes in the post-war period in the context of national self-determination of leading European countries.

Key words – national self-determination, European integration, identity.

Procesy integracyjne w Europie bez wątpienia stanowią precedens w historii politycznej samookreślenia narodowego. Nowoczesna UE jest wielopłaszczyznową strukturą, która, z jednej strony, posiada ponadnarodowe organy, z drugiej – pozostawia państwo narodowe jako główny element procesu integracji. Tak złożona struktura wewnętrzna generuje wiele dyskusji o tym, czym w rzeczywistości jest Unia Europejska i jaka jest w niej rola państwa narodowego. Zrozumienie natury i logiki historycznego rozwoju integracji europejskiej jest ważne ze względu na wpływ, jaki ma ona na współczesne procesy samookreślenia narodowego. Polityka UE wobec innych krajów w dużej mierze określa ich narodowe priorytety i zachowania. W szczególności dotyczy to Ukrainy. Integracja europejska jest wyraźnie obecna w zachodniej myśli politycznej, jednak większość badaczy koncentruje się na procesach ponadnarodowych. Sprawia to, że związek między samostanowieniem narodowym i europejską integracją pozostaje niezbadany. Wśród zachodnich uczonych, którzy zwrócili uwagę na to zagadnienie, należy wyróżnić: J. Beckera¹,

¹ Vide: J. Becker, F. Knipping, *Power in Europe? Great Britain, France, Germany and Italy in a postwar world 1945 –1950*, Berlin 1986.

M. Dedmana², D. Gowlanda³, Ch. Prestona⁴, R. Smitha⁵, A. Tathema⁶, K. Shore'a⁷. Znaczący wkład w badania samookreślenia narodowego w kontekście rozszerzenia UE wnieśli krajowi naukowcy – V. Kopijka i T. Šinkarenko⁸.

Integracja jest nierozzerwalnie związana z tożsamością narodową⁹. Jednak związek ten jest odmienny w różnych formacjach integracyjnych. W kontekście UE możemy wyróżnić dwa poziomy samostanowienia narodów: pierwszy – decyzja w sprawie członkostwa w Unii, a drugi – decyzja w sprawie pogłębienia integracji lub przyjmowania nowych członków ze stanowiska obecnego członka. Badanie samostanowienia narodów na tych dwóch płaszczyznach nie jest możliwe bez zrozumienia fenomenu integracji europejskiej, który wymaga bardziej szczegółowego wyjaśnienia ze względu na jego pochodzenie, funkcjonowanie i rozwój.

Pojawienie się integracji europejskiej było wynikiem złożonej sytuacji gospodarczej i politycznej w Europie po II wojnie światowej. Gospodarka większości krajów była w katastrofalnym stanie. Według naukowców, powojenny poziom PKB we Francji pozostawał na równi z rokiem 1891, w Niemczech – 1908, we Włoszech – 1909, w Austrii – 1886 itp. Znaczne szkody zostały wyrządzone infrastrukturze krajów, we Włoszech zniszczonych było 50% kolei, we Francji prawie całkowicie zostały zniszczone porty, w Holandii zrujnowana była większość mostów i kanałów¹⁰. Według różnych szacunków państwa europejskie, nie licząc ZSRR, straciły ok. 15 mln ludzi, natomiast ZSRR – od około 20 do 25 milionów¹¹. Sytuacja ekonomiczna zaostrzyła się przez wzrost inflacji, masowe bezrobocie, napływ uchodźców i długi względem Stanów Zjednoczonych. Równie trudna była sytuacja w sferze politycznej. Kryzys polityczny, któremu towarzyszyły częste zmiany rządu, był widoczny we Francji i Włoszech. Niemcy były podzielone i w rzeczywistości pozbawione suwerenności. Wielka Brytania i Francja miały do czynienia z walką narodowyzwolenczą w koloniach. Jednak najważniejsze zmiany polityczne przyniosło tworzenie nowego systemu stosunków międzynarodowych między dwoma biegunami: USA i ZSRR. Okupacja sowiecka większej

² Vide: M. Dedman *The origins and development of European Union 1945–95: a history of European integration*, London: Routledge 1996.

³ D. A. Gowland, A. Turner, *Britain and European integration, 1945–1998: a documentary history*, London: Routledge 2006, s. 259.

⁴ Vide: Ch. Preston, *Enlargement and integration in European Union*, London and NY: Routledge 2008.

⁵ R. Smith, *Culture, Identity and European Integration. Culture and European Union Law*. Ed. By Rachel Smith. – Oxford.: Oxford University Press 2004.

⁶ A. Tathem, *The enlargement of European Union*, Kluwer Law International 2009.

⁷ C. Shore, *Building Europe: the cultural politics of European integration*, London and New York: Routledge, 2009, s. 258.

⁸ Vide: V. V. Kopijka, T. Ī. Šinkarenko, *Ėvropskij Soūz: ĭstorĭâ ta zasadi funkcionuvannâ*, Znannâ 2009.

⁹ V. V. Kopijka, *Rozšĭrennâ Ėvropskogo Soūzu: teorĭâ ĭ praktika ĭntegracijnogo procesu*, Vidavnictvo Kiĭvskogo nacionalnogo universitetu im. T. Ševčenka, Kijów 2008, s. 253.

¹⁰ Ibidem, s. 18.

¹¹ Ibidem, s. 70.

części krajów Europy Środkowej i Wschodniej wiązała się z wprowadzeniem rządów komunistycznych. Rok po zakończeniu wojny Winston Churchill wygłosił słynne przemówienie, w którym nawoływał do przeciwstawiania się Związkowi Radzieckiemu i oświadczył, że „żelazna kurtyna zapadła nad Kontynentem”¹².

Nowy porządek międzynarodowy i sytuacja polityczno-gospodarcza postawiły kraje europejskie przed potrzebą nowego narodowego samookreślenia. Większość głównych krajów próbowało wprowadzić nowy model polityczny i odbudować gospodarkę. Na przykład we Francji powstała IV Republika, która w 1958 roku przekształciła się w piątą, a Włochy stały się republiką. Proces samostanowienia narodowego w powojennej Europie zmierzył się z wieloma problemami, których rozwiązanie przyczyniło się do europejskiej integracji. Po pierwsze, wojna była szokiem dla społeczeństwa i gospodarki, ze skutkami którego samodzielnie nie mógł sobie poradzić żaden kraj. Po drugie, tworzenie systemu dwubiegunowego zmuszało kraje samowystarczalne do jednoznacznego wyboru sojusznika. Po trzecie, istotne zmiany spowodowane przez wojnę i zagrożenie komunizmem postawiły kraje przed koniecznością wytyczenia nowych interesów narodowych. Rozwiązanie tych problemów wymagało nowej ideologii i modelu politycznego, który został zaproponowany przez dyskurs *idei zjednoczonej Europy*. Analiza powstawania i rozprzestrzeniania się tego dyskursu jest szczególnie interesująca, ponieważ jest podstawą idei integracji, a tym samym wpływa na samostanowienie narodów.

Według brytyjskiego naukowca Dedmana idea integracji europejskiej na poziomie politycznym zaproponowana została w manifeście ruchu paneuropejskiego w 1923 roku przez Richarda Coudenhove-Kalergiego¹³. W 1926 roku zostało założone Stowarzyszenie Współpracy Europejskiej z biurami w Paryżu, Londynie i Berlinie. W okresie międzywojennym idea integracji europejskiej wspierana była przez wpływowych polityków, takich jak Winston Churchill i francuski minister spraw zagranicznych Aristide Briand, który zaproponował powstanie europejskiego stowarzyszenia państw o charakterze federacyjnym w ramach Ligi Narodów. Winston Churchill z kolei wielokrotnie podkreślał w swoich artykułach potrzebę zjednoczenia Francji i Niemiec przy wsparciu Wielkiej Brytanii¹⁴. Jednak w związku z przejściem władzy przez nacjonalistów w większości krajów Europy, idea integracji europejskiej nie została znacząco rozpowszechniona.

Wśród uczestników ruchu oporu podczas II wojny światowej było wielu zwolenników ponadnarodowego związku. Na przykład przywódcy francuskiego ruchu oporu, Phillip Winn i Claude Burda, w swoich publikacjach podkreślali różnicę między nazistami a niemieckim społeczeństwem. Po zakończeniu wojny byli oni zwolennikami utworzenia Europejskiej Federacji i zapewnienia równych praw Niemcom oraz innym narodom. We Włoszech Altiero Spinelli – więzień na wy-

¹² Address given by Winston Churchill (Fulton, 5 March 1946), [<http://www.ena.lu/>] Dostęp: 10.10.2013.

¹³ M. Dedman, *The origins and development of European Union 1945–95: a history of European integration*, London: Routledge 1996, s. 14.

¹⁴ Ibidem.

spie Ventotene – utworzył Europejski Ruch Federalistyczny i bronił idei federalnego systemu Europy. Jego zdaniem był to jedyny sposób, aby powstrzymać ciągłe wojny na Kontynencie. Zasadniczą różnicą w dyskursie ruchów konspiracyjnych było to, że nie walczyły one o nowe Święte Przymierze, a o ponadnarodową strukturę, ze wszystkimi atrybutami nowego państwa: rząd, wojsko, sąd itp.¹⁵ Już w czasie wojny, wśród ruchów opozycyjnych były podejmowane pierwsze próby wypracowania modelu i idei integracji europejskiej. W tym kontekście ciekawa jest deklaracja międzynarodowej konferencji ruchów oporu, która odbyła się w Genewie w 1944 roku. W deklaracji poruszono kwestię stworzenia wspólnego rynku i odbudowy Europy jako przeciwwagi wobec USA i ZSRR. Jednak, jak zauważył Lipgens, idea integracji europejskiej rozwijana przez ruch oporu nie była popularna wśród mas. Większość partyzantów walczyła przede wszystkim o wyzwolenie własnego państwa¹⁶.

Turbulencje i niepewność w stosunkach międzynarodowych pierwszych powojennych lat nie sprzyjały rozpowszechnieniu idei europejskich. Większość nowych rządów starała się wdrożyć ideę narodowego samostanowienia w klasycznym rozumieniu przywracania utraconej państwowości i rozbudowy państwa-narodu. Ponadto, procesy zjednoczenia mogły zaostreżać i tak już skomplikowane relacje z ZSRR. Zwolennicy idei wykorzystali ten okres do konsolidacji wysiłków i w 1946 roku została utworzona Europejska Unia Federalistów pod przewodnictwem H. Brugmansa i H. Frenaya. Sojusz ten jednoczył zwolenników zdecentralizowanego federalizmu. Jednocześnie została stworzona Europejska Unia Parlamentarna, która popierała utworzenie unii federalnej z ponadnarodową strukturą i jedną walutą. W wyniku długich dyskusji między związkami został utworzony Międzynarodowy Komitet na rzecz koordynacji ruchów związanych z Unią Europejską, który miał za zadanie uzyskanie poparcia rządów i społeczeństw na rzecz idei europejskich¹⁷.

Za kulminacyjne wydarzenie ideowej bitwy o zjednoczenie Europy można uznać Kongres Europejskich Ruchów w Hadze pod przewodnictwem W. Churchilla. Poziom reprezentacji na kongresie świadczył o tym, że elity polityczne krajów europejskich wspierają ideę integracji. Na spotkaniu wystąpiło 800 delegatów, w tym 200 posłów, 60 ministrów i 12 obecnych szefów rządów, znani pisarze i działacze kultury. W kongresie wzięli udział znani politycy, którzy w przyszłości mieli bezpośredni wpływ na procesy integracji: K. Adenauer, A. Spinelli, F. Mitterrand, H. Macmillan i inni.

Praktyczna wartość tego spotkania była taka, że zwolennicy różnych modeli i koncepcji stowarzyszeniowych mogli opracować wspólne stanowisko w sprawie integracji europejskiej. Efektem kongresu był *Apel do Europejczyków*, który określił podstawowe wartości przyszłej unii: unii opartej na zasadzie różnorodności,

¹⁵ W. Lipgens., W. Loth, *Documents on the history of European integration*, Berlin 1988, s. 53–55.

¹⁶ Ibidem, s. 60.

¹⁷ V. V. Kopijka., T. Ā. Šinkarenko, *Ėvropskij Soūz...*, s. 79.

szacunku dla ludzkiej godności i wolności. Kongres wyraził obietnicę utworzenia unii swobodnego przepływu ludzi, idei i towarów, przyjęcia Karty Praw Człowieka i ustanowienia Trybunału¹⁸. Zalecił również stworzenie struktury w celu koordynacji wysiłków wszystkich zwolenników idei zjednoczonej Europy. W październiku 1948 roku został utworzony Ruch Europejski, który przyczynił się do powstania Rady Europy. Kongres miał wpływ na konsolidację zwolenników idei zjednoczenia i konkretnych zobowiązań w tym kierunku oraz stał się bodźcem do podjęcia konkretnych kroków na poziomie społeczeństw europejskich. Na przykład, ustanowiono Europejskie Centrum Kultury w Lozannie oraz College Europejski w Brugii, który obecnie szkoli większość europejskich urzędników¹⁹.

Po kongresie haskim rozwój idei politycznej i gospodarczej integracji Europy nabrał rozpędu. Politycy z różnych krajów przystąpili do wcielania w życie modeli organizacji Unii. W listopadzie oraz w grudniu 1948 roku w Paryżu działał Stały Komitet ds. badania problemów z utworzeniem federacji europejskiej, który obejmował przedstawicieli państw-członków Unii Zachodnioeuropejskiej (UZE). W ramach tej komisji zwolennicy integracji zderzyli się z interesami narodowymi, które utrudniały utworzenie Unii. Federaliści nalegali na utworzenie organów ponadnarodowych, które w przyszłości miały otrzymać ponadnarodową władzę. W tym samym czasie brytyjscy przedstawiciele jasno postawili warunek niepodzielności suwerenności narodowej i nalegali na funkcje doradcze przyszłej unii.

W rezultacie członkowie komisji osiągnęli kompromis proponując utworzenie Komitetu Ministrów – organu międzyrządowego – i Zgromadzenia Parlamentarnego – organu doradczego, reprezentującego parlamenty krajowe. Na takiej strukturze została oparta Rada Europy (RE) 5 maja 1949 roku, do której przystąpiło 10 krajów. Kompromis w sprawie uprawnień znacznie ograniczył możliwości nowego tworu i pomimo wszystkich federalistycznych idei Stanów Zjednoczonych Europy, Rada Europy pozostała wyłącznie przy statusie organizacji międzynarodowej. Jednak nadal była ona centrum powstawania dyskursu i symboli integracji europejskiej. Największym osiągnięciem RE było przyjęcie Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, która w rzeczywistości dała załóżek przyszłego europejskiego prawa²⁰. Symbole RE, flaga i hymn, w 1985 roku zostały oficjalnie uznane za symbole współczesnej UE, a dzień jej utworzenia 5 maja był oficjalnie obchodzony jako Dzień Europy w latach 1964–1985.

Przygotowana przez nas analiza powojennego dyskursu dotyczącego idei zjednoczenia Europy może pokazać szereg cech fenomenu integracji europejskiej. Po pierwsze, rozpoczynając od przywódców ruchu oporu i kongresu haskiego, można zaobserwować, że ten dyskurs ma charakter elitarny i jest rozpowszechniony w większym stopniu wśród elit politycznych krajów europejskich niż wśród oby-

¹⁸ *Political Resolution* (The Hague Congress, 7–10 May 1948), [http://www.ena.lu/], Dostęp: 02.09.2013.

¹⁹ V. V. Kopljka, *Rozšírenná Ěvropského Soúzu: teorià i praktika...*, s. 80.

²⁰ *Ibidem*, s. 43.

wateli. To doprowadziło do luki w możliwościach politycznych działań i w zobowiązaniach polityki wewnętrznej zwolenników integracji. Po drugie, projekt zjednoczenia europejskiego od razu uwzględniał unię polityczną i gospodarczą, pomimo przeszkód i problemów związanych z integracją krajów. Zjednoczenie częścię było postrzegane jako natychmiastowe działanie, a nie jako stopniowe przejście. Po trzecie, europejscy federaliści zwracali większą uwagę na model instytucjonalny rozwoju Unii, a znacznie mniej uwagi poświęcali krokom mającym na celu utworzenie politycznego narodu. Po czwarte, idea zjednoczenia nie brała pod uwagę trendu samostanowienia krajów europejskich, który został oparty na przywróceniu suwerenności i integralności terytorialnej. Między innymi te cechy idei zjednoczenia zdeterminowały niepowodzenie w dążeniach integracyjnych lat powojennych. Integracja europejska przegrała w perspektywie krótkoterminowej, ale nie jeśli chodzi o dłuższą perspektywę. Wszystkie kolejne etapy integracji europejskiej wcieliły w życie większość koncepcji ruchu federalistycznego lat 1945–1948.

Wśród przyczyn niepowodzenia w dziele szybkiego utworzenia Unii Europejskiej najważniejsza była rozbieżność między dwoma logikami samostanowienia narodów, które były wdrażane przez państwa. W pierwszym przypadku państwa starały się zwiększyć swoje bezpieczeństwo, przywrócić suwerenność, zwiększyć swoje wpływy itp. Do tych krajów należą Wielka Brytania i Francja. Inni próbowali przywrócić swoją suwerenność poprzez integrację europejską, zjednoczenie gospodarki, tworzenie organów ponadnarodowych itp. Ponadto istotny wpływ na samookreślenie narodów miały interesy narodowe Stanów Zjednoczonych, których celem było przeciwdziałanie wpływowi ZSRR w Europie.

Interesy narodowe są pryzmatem, przez który kraje postrzegały proces integracji i podejmowały decyzje o własnym zachowaniu. W związku z powyższym, wymagają one bardziej szczegółowej analizy w celu zrozumienia, dlaczego nie doszło do szybkiego zjednoczenia i dlaczego integracja przesuwała się w innym kierunku niż było to zaplanowane. Głównymi krajami, których narodowe samostanowienie determinowało los integracji europejskiej, były Wielka Brytania, Francja, Włochy i Niemcy. Ponieważ dwa ostatnie kraje to państwa, które przegrały wojnę – ich samookreślenie zależało w większym stopniu od sojuszników. W ogóle samookreślenie narodowe krajów Europy Zachodniej w okresie powojennym jest w dużej mierze uzależnione od sytuacji wewnętrznej.

W porównaniu z innymi krajami europejskimi, Wielka Brytania doświadczyła najmniejszych strat w czasie II wojny światowej, dlatego potrzeba nowego samookreślenia w tym kraju była bardziej podyktowana zmianami globalnymi systemu wielobiegunowego na dwubiegunowy. Po zakończeniu wojny brytyjscy politycy rozważali strategię przekształcenia kraju w trzecią siłę w stosunkach międzynarodowych, która zapewniłaby równowagę i stabilność w Europie. Jednak wojna spowodowała poważne szkody w brytyjskiej gospodarce, która stała się zależna od

USA – dług zagraniczny wynosił 5 miliardów dolarów²¹. Winston Churchill określił Wielką Brytanię jako „największego na świecie dłużnika”, a minister spraw zagranicznych, E. Bevin, powiedział, że uczestnictwo jego kraju w uniach, które potrzebowałyby brytyjskiej pomocy, „mogą doprowadzić do bankructwa państwa”²². W rzeczywistości w latach 1945 – 1947 Wielka Brytania nie zajmowała jednoznacznego stanowiska co do swojej roli w powojennej Europie.

W kontekście polityki zagranicznej, brytyjscy politycy sytuowali się między dwiema opcjami: szukanie możliwości stania się trzecią siłą samodzielnie albo w sojuszu z krajami Europy.

Wśród elity politycznej przeważała myśl wspierania projektów integracyjnych w Europie. W. Churchill i E. Bevin poparli ideę stworzenia Rady Europy i Unii Zachodniej, ale tylko pod warunkiem zachowania narodowej suwerenności. Ostatecznie stanowisko Wielkiej Brytanii uniemożliwiło utworzenie organów ponadnarodowych w RE. Z tej pozycji można prześledzić logikę brytyjskiego samostanowienia narodowego, które zapewniało zachowanie własnej tożsamości i wpływy w polityce międzynarodowej. Ogólnie rzecz biorąc, polityka zagraniczna Wielkiej Brytanii realizowana była w trzech kierunkach określonych przez Churchilla: stosunki z USA ze względu na wspólną historię i zależność finansową, Brytyjska Wspólnota Narodów, w której Brytyjczycy odegrali centralną rolę polityczną i gospodarczą, i Europa jako tradycyjny sąsiad i partner atlantycki²³.

W kontekście integracji europejskiej oznaczało to, że Wielka Brytania popiera politykę tworzenia organizacji międzynarodowych, ale nie ponadnarodowych. Wszelkie ponadnarodowe zobowiązania ograniczały tradycyjne brytyjskie stosunki z innymi krajami. Tak więc jedno z najbardziej wpływowych państw europejskich nie popierało idei europejskich federalistów.

Sytuacja samostanowienia narodowego we Francji była trudniejsza niż w Wielkiej Brytanii. Alianci nie uważali Francji za pełnoprawnego uczestnika koalicji antyniemieckiej. Wymownym dowodem na to była nieobecność Charlesa de Gaulle’a na konferencji w Jałcie. Międzynarodowa ranga Francji została przywrócona dzięki USA i Wielkiej Brytanii, które wyznaczyły jej z własnych stref, strefę okupacyjną w Niemczech. Poczucie niższości i strach przed odbudową Niemiec w dużej mierze przyczyniły się do określenia koncepcji samostanowienia narodowego przez Francuzów. Głównym zadaniem, jakie postawili przed sobą politycy francuscy było przywrócenie dawnej świetności i wpływów na równi z innymi światowymi mocarstwami. Program francuskiego samookreślenia odwoływał się do poczucia narodowej dumy: „Francja została zniszczona przez wojnę, ale my udowodnimy całemu światu, że pozostajemy globalną siłą, nasza słabość jest tymczasowa, nasz status jako siły globalnej nie powinien być kwestionowany”²⁴.

²¹ D. A. Gowland, A. Turner, *Britain and European integration, 1945–1998: a documentary history*, London: Routledge 2008, s. 4.

²² J. Becker, F. Knipping, op. cit., s. 18.

²³ V. V. Kopyjka, op. cit., s. 110.

²⁴ J. Becker, F. Knipping, op. cit., s. 49.

Ten dyskurs także pogłębiał fobie możliwego odrodzenia Niemiec i określał francuską politykę w tej sprawie. Francja zajęła twarde stanowisko w sprawie potrzeby podziału niemieckich terenów przemysłowych. Na skutek francuskich nacisków w niemieckim Zagłębiu Ruhry został wprowadzony międzynarodowy zarząd, a w górniczym regionie Saary została ogłoszona autonomia i integracja gospodarcza z Francją. Problem Saary do 1956 roku był najbardziej drażliwą kwestią w stosunkach między dwoma krajami²⁵. Jednocześnie nacjonalistyczny program przywrócenia Francji dawnej świetności zakładał dwie drogi: w jednym przypadku był to wzrost siły i wpływów Francji na skutek odbudowy kraju i podziału Niemiec, w drugim – wywalczenie głównej pozycji Francji w potencjalnej unii w Europie. Wewnątrzpolityczne kryzysy stopniowo doprowadzały do władzy zwolenników różnych opcji, co utrudniało politykę zagraniczną kraju.

Analiza interesów narodowych Francji i Wielkiej Brytanii wyjaśnia, dlaczego zjednoczenie Europy nie mogło nastąpić szybko. W związku z powyższym, integracja miała miejsce w takim zakresie i w takich obszarach, w których istniała zbieżność interesów narodowych. Przede wszystkim, był to obszar rozwoju gospodarczego i bezpieczeństwa. Równoległe z próbami stworzenia unii politycznej poprzez ustanowienie Rady Europy, państwa europejskie brały udział w procesie uzyskiwania pomocy gospodarczej w ramach Planu Marshalla. W latach 1948–1952 USA udostępniły europejskim krajom 13 miliardów dolarów, z czego 85% w formie pomocy i 15% w postaci długoterminowych kredytów²⁶. Większość tej kwoty wykorzystali przodujące państwa Europy Zachodniej. Plan Marshalla miał odegrać szczególną rolę w formowaniu integracji europejskiej, ostatecznie został on wdrożony i dlatego wymaga bardziej szczegółowej analizy.

Polityczne argumenty przemawiające za udzieleniem pomocy państwom europejskim sprowadzały się do konieczności – pomagając można było zapobiec rozprzestrzenianiu się komunizmu i uzyskać silną przeciwwagę dla ZSRR w Europie. Jednak były też inne, ukryte przyczyny ogromnej pomocy. M. Hogan uważa, że Plan Marshalla miał na celu przeniesienie do Europy amerykańskiego modelu federalizmu: „Twórcy planu Marshalla starali się zastąpić stary system państw europejskich taką strukturą, która by ułatwiła realizację interesów narodowych USA na kontynencie. Planowali tego dokonać poprzez zastosowanie zasad federalizmu amerykańskiego, który ułatwiłby powstanie zintegrowanej gospodarki europejskiej podobnej do USA”²⁷. Zaproponowany model miał raz na zawsze skończyć z ryzykiem niemieckiego nacjonalizmu, miał przywrócić równowagę w Europie i stworzyć realną przeciwwagę wobec ZSRR. USA także postawiły przed sobą strategiczne cele ekonomiczne. Prezydent Truman wierzył, że dynamiczny wzrost

²⁵ Ž.-B. Dûrozel, *Īstoriâ diplomatiĭ vid 1919 roku do naših dñiv*, [per. z fr. Ē. Mariĉev, L. Pogorĕlova, V. Ćajkovskij] – K: Vidavnictvo Osnovi, 1999, s. 528.

²⁶ V. V. Kopijka, op. cit., s. 76.

²⁷ M. J. Hogan, *The Marshall Plan: America, Britain and the reconstruction of Western Europe, 1947–1952*, Cambridge: Cambridge University Press 1987, s. 27.

amerykańskiej gospodarki nie jest możliwy bez międzynarodowej ekspansji²⁸. Dlatego też w ramach pomocy planowano pogłębienie liberalizacji handlu amerykańskimi produktami.

Realizacji planu Marshalla towarzyszyło utworzenie Europejskiej Organizacji Współpracy Gospodarczej (OEEC), która w 1948 roku objęła 16 krajów. Organizacja gwarantowała dystrybucję pomocy krajom i koordynację polityki gospodarczej. W celu realizacji polityki liberalizacji gospodarczej w organizacji powstała Europejska Unia Płatnicza. W ramach OEEC działała Europejska Wspólnota Energii Atomowej i Europejska Wspólnota Gospodarcza. Plan Marshalla doprowadził do sektorowej integracji gospodarczej w Europie, co było bardziej zgodne z interesami narodowymi. Tymczasem pomoc Ameryki wzmocniła jej rolę w polityce europejskiej, a jej zmniejszenie było możliwe dzięki poszczególnym procesom integracyjnym²⁹.

Innym przykładem integracji sektorowej było powstanie Unii Zachodniej i NATO. Samostanowienie narodowe krajów europejskich w okresie powojennym było oparte na priorytecie maksymalizacji własnego bezpieczeństwa. Dlatego współpraca wojskowa wobec zagrożenia komunistycznego i niebezpieczeństwa niemieckiego odrodzenia leżała w interesie większości krajów. Pogarszająca się sytuacja w związku z blokadą Berlina, próby ustanowienia komunistycznych rządów w Grecji i na Bałkanach przyspieszyły współpracę wojskową pomiędzy krajami europejskimi. Pierwsza umowa o pomocy wojskowej została podpisana pomiędzy Francją i Wielką Brytanią w Dunkierce w 1947 roku, zgodnie z nią kraje zobowiązały się zapewnić sobie wzajemnie wszelką pomoc w przypadku nowej agresji niemieckiej. Jednak wzrost innych zagrożeń wymagał nowych sojuszy. Tak więc w 1948 roku Francja, Wielka Brytania i kraje Beneluksu podpisały na 50 lat porozumienie o współpracy gospodarczej, społecznej i kulturalnej oraz wzajemnej obronie. Artykuł 4 umowy przewidywał wzajemną pomoc wojskową w przypadku ataku na jedno z państw³⁰. Zobowiązanie to oznaczało powstanie Unii Zachodniej. Pomysły Wspólnoty w dziedzinie wzajemnej obrony były wspierane przez Stany Zjednoczone, z których inicjatywy w 1949 roku zostało utworzone NATO.

Plan Marshalla i Unia Zachodnia stanowią przykład odmiennych procesów integracyjnych od tych, które były realizowane w ramach Rady Europy. Główna różnica polegała na tym, że w pierwszym przypadku integracja nastąpiła w wyniku zbieżności interesów narodowych, a w drugim – miała wytyczać nowe interesy narodowe. Skuteczność sektorowego podejścia była znacznie wyższa niż próby unii ponadnarodowej i dlatego stanowiło ono podstawę dalszej integracji europejskiej.

Większość integracyjnych procesów końca lat 40. dokonywała się bez włączenia w nie Niemiec, które z powodu okupacji pozbawione były możliwości samo-

²⁸ H. Kissinger, *Dyplomacja*, Warszawa 1997, s. 382.

²⁹ *The Marshall Plan and the establishment of the OEEC*, [http://www.ena.lu/] Dostęp: 18.10.2013.

³⁰ *Treaty of Economic, Social and Cultural Collaboration and Collective Self-Defence* (Brussels, 17 March 1948) [http://www.ena.lu/], Dostęp: 17. 10. 2013.

stanowienia. Problem przywrócenia niemieckiej suwerenności komplikował procesy zjednoczenia z kilku powodów. Po pierwsze, wśród aliantów istniały duże rozbieżności co do wizji przyszłego państwa niemieckiego. Po drugie, Francja i kraje Beneluxu obawiały się odrodzenia Niemiec i ewentualnej nowej agresji. Po trzecie, początek „zimnej wojny” uniemożliwiał całkowite przywrócenie niemieckiej suwerenności, gdyż Niemcy zostały podzielone między aliantów i ZSRR. Wszelkie europejskie wspólnoty bez największego państwa i gospodarki Europy Zachodniej nie mogły odnieść sukcesu.

Odbudowa państwa niemieckiego rozpoczęła się po ostatecznym uświadomieniu sobie przez aliantów, że współpraca w tym zakresie z ZSRR jest niemożliwa. Po kilku spotkaniach sojusznicy opracowali wspólną wizję modelu politycznego Niemiec, a w 1949 roku przyjęto bońską konstytucję i odbyły się wybory. Zwycięstwo w wyborach należało do Chrześcijańskich Demokratów na czele z K. Adenauerem. Specyfiką niemieckiego samostanowienia narodowego był nadzór aliantów i ich zasady, a zatem nie działało ono w interesie niemieckiego społeczeństwa. W związku z tym utworzenie Republiki Federalnej Niemiec trudno nazwać aktem samostanowienia narodowego, a bardziej przywróceniem międzynarodowej podmiotowości Niemców. Prawdziwe samookreślenie narodowe przewidywało poszukiwanie sposobów przywrócenia integralności terytorialnej Niemiec i odzyskanie zaufania. W tym kontekście idea integracji europejskiej stała się dla Niemców instrumentem samookreślenia narodowego.

W 1950 roku W. Churchill zaproponował Niemcom wstąpienie do Rady Europy. „Pojawienie się wśród nas delegacji niemieckiej – powiedział – będzie wielkim i niezapomnianym zwycięstwem naszej sesji” i od razu otrzymał zgodę K. Adenauera³¹. Potrzeba rozwiązania problemów w stosunkach Niemiec i Francji zintensyfikowała procesy integracyjne. Federaliści europejscy uznali skuteczność integracji sektorowej i 9 maja 1950 r. R. Schuman pod wpływem J. Monneta wygłosił przemówienie, w którym zadeklarował odejście od prób zjednoczenia ponadnarodowego i przejście do integracji sektorowej poprzez stworzenie francusko-niemieckiej wspólnoty węgla i stali: „Europa nie powstanie od razu ani też przez pojedyncze plany. To będą konkretne realizacje, które stworzą rzeczywistą solidarność”³². Idea integracji przemysłu węgla i stali była wspierana przez USA, Niemcy, Włochy i kraje Beneluxu. Plan Schumana był w istocie planem politycznym, choć dotyczył wyłącznie kwestii gospodarczych. „Zgadzam się całkowicie z tym, że propozycja R. Schumana była przede wszystkim propozycją polityczną, a nie ekonomiczną. Jego plan miał dać początek strukturze federalnej Europy” – wyraził swoją ocenę K. Adenauer³³. W dniu 18 kwietnia 1951 roku ustanowiono Europejską Wspólnotę Węgla i Stali, która dała prawdziwy początek integracji europejskiej.

³¹ H. Kissinger, op. cit., s. 427.

³² *The Schuman Declaration* (Paris, 9 May 1950), [<http://www.ena.lu/>], Dostęp: 23.09. 2013.

³³ C. Shore, *Building Europe: the cultural politics of European integration*, London and New York: Routledge, 2009, s. 16.

Nowa organizacja miała szereg fundamentalnych różnic w porównaniu ze swoimi nieefektywnymi poprzednikami. Powstała u zbiegu interesów narodowych wszystkich jej członków, a zatem mogła skutecznie realizować swoje funkcje. Szczególna była struktura organizacji. Europejscy federaliści, do których należał R. Schuman i J. Monnet ustanowili podstawowy organ ponadnarodowego zarządzania EWWiS – Wysoką Władzę. Składała się z 9 członków, z których 8 było wybieranych przez poszczególne państwa, a jeden powołany przez wybranych członków. Innymi ważnymi instytucjami były: Rada Ministrów – koordynacja działań rządów krajowych; Zgromadzenie – podporządkowane parlamentom krajowym i kontroli działań Wysokiej Władzy; Trybunał Sprawiedliwości – złożony z sześciu sędziów mianowanych przez państwa członkowskie, rozwiązywał sporne kwestie; Komitet Doradczy – organ reprezentujący interesy pracowników, przemysłowców, handlowców i innych³⁴. Ta struktura odzwierciedlała projekt europejskiego zjednoczenia w początkowej fazie, zarazem stała się fundamentem utworzonej w przyszłości Unii Europejskiej. Ważnym elementem sukcesu EWWiS była prawdziwa niezależność Wysokiej Władzy od krajów członkowskich, która zabezpieczała się naborem pracowników w drodze konkursów³⁵.

Bezpośredni efekt EWWiS był bardzo szybki i wpłynął na zmianę interesów narodowych państw członkowskich. Dzięki ponadnarodowemu zarządzaniu wydobyciem węgla i stali Francja zagwarantowała sobie bezpieczeństwo ekonomiczne i stopniowo odchodziła od idei podziału Niemiec. Z kolei Niemcy otrzymały możliwość zintegrowania rozdzielonych części Zagłębia Ruhry i Saary. Liberalizacja handlu sprzyjała jego wzrostowi w granicach Wspólnoty o 130% w ciągu pierwszych 5 lat³⁶. Zainspirowani tym sukcesem europejscy federaliści forsowali sektorową integrację w transporcie oraz sektorach rolnych i w opiece zdrowotnej. Jednak tu zbieżność interesów narodowych była znacznie niższa, a rządy nie chciały wspierać nowych stowarzyszeń.

Jednak teza Roberta Schumana o roli solidarności narodów w osiągnięciu wspólnych sukcesów była uzasadniona. W 1955 roku J. Monnet, szef Wysokiej Władzy EWWiS, zaproponował nowy projekt pogłębienia sektorowej integracji gospodarczej z perspektywą utworzenia Stanów Zjednoczonych Europy. Po długich negocjacjach kraje zobowiązały się do stworzenia Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej i Euratomu. Stosowne umowy zostały podpisane w Rzymie w 1957 roku i przypieczętowały niezmienną kursu integracji europejskiej. Celem nowych wspólnot było stopniowe przejście do wspólnego rynku i przemysłu atomowego. Struktura instytucjonalna różniła się od struktury EWWiS tym, że kluczową rolę odgrywała Rada Ministrów, a nie Komisja (odpowiednik Wysokiej Władzy). Podpisanie Traktatu Rzymskiego ostatecznie stanowiło realizację zadań gospodarczych

³⁴ *Treaty establishing the European Coal and Steel Community*, [<http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/index.htm>], Dostęp: 20.09.2013.

³⁵ C. Shore, op. cit., s. 31.

³⁶ V. V. Kopijka, T. I. Šinkarenko, *Évropský Soud...*, s. 90.

integracji europejskiej. Federaliści europejscy uznali skuteczność integracji sektorowej i skoncentrowali się na unii gospodarczej jako na obietnicy „powstania wspólnoty”.

Analiza procesów integracji europejskiej i powojennego samostanowienia narodowego doprowadza do następujących wniosków na temat natury ponadnarodowej wspólnoty w Europie:

1) do integracji europejskiej doszło w wyniku swoiście pojmowanej rzez Francję i Wielką Brytanię koncepcji samostanowienia narodowego, a także w wyniku nowej rzeczywistości geopolitycznej. Integracja zapewniała równowagę między interesami narodowymi krajów i uwarunkowaniami polityki zagranicznej;

2) samostanowienie krajów Europy Zachodniej było oparte na nacjonalistycznej ideologii przywrócenia tym narodom władzy i wpływów, a nie na idei przynależności do cywilizacji europejskiej i wspólnej europejskiej tożsamości. W związku z powyższym, ponadnarodowy projekt europejski nie mógł być zrealizowany w warunkach braku „narodu europejskiego”. Wynikiem tego była integracja sektorowa;

3) integracja w niektórych obszarach, mimo iż była oparta na interesach narodowych, prowadziła do konkretnych politycznych celów – tworzenia zjednoczonej Europy.

Bibliografia

- Address given by Winston Churchill* (Fulton, 5 March 1946), [<http://www.ena.lu/>]: Dostęp: 10.10. 2013.
- Becker J., Knipping F. *Power in Europe? Great Britain, France, Germany and Italy in a postwar world 1945–1950*, Berlin 1986. ss. 585.
- Dedman M. *The origins and development of European Union 1945–95: a history of European integration*, London: Routledge 1996, ss. 145.
- Dûrozel □ Ź.-B. *Īstoriâ diplomatii vid 1919 roku do naših dniv*, [per. z fr. Ê. Maričev, L. Pogorêlova, V. Čajkovs □ kij], K: Vidavnictvo Osnovi 1999. ss. 903.
- Gowland D. A., Turner A. *Britain and European integration, 1945–1998: a documentary history*, London: Routledge 2006, ss.259.
- Hogan M. J., *The Marshall Plan: America, Britain and the reconstruction of Western Europe, 1947 – 1952*, Cambridge: Cambridge University Press 1987, ss.283.
- Kissinger H., *Dyplomacja*, Warszawa 1997, ss. 847.
- Kopijka V. V., *Rozširennâ Êvropskogo Souzu: teoriâ i praktika integracijnogo procesu*, Vidavnictvo Kiivs □ kogo nacional □ nogo univērsitetu im. T. Ševčenko, Kijów 2008. ss. 253.
- Kopijka V. V., Šinkarenko T. Ī. *Êvropskij Souz: istoriâ ta zasadi funkcionuvannâ*, Znannâ 2009, ss. 751
- Lipgens W., Loth W. *Documents on the history of European integration*, Berlin 1988, ss.823.
- Preston Ch. *Enlargement and integration in European Union*, London and NY: Routledge, 2008, ss. 261.

- Political Resolution* (The Hague Congress, 7–10 May 1948), [<http://www.ena.lu/>], Dostęp: 02.09.2013.:
- Shore C. *Building Europe: the cultural politics of European integration*, London and New York: Routledge 2009, ss.258.
- Smith R., *Culture, Identity and European Integration. Culture and European Union Law*. Ed. By Rachel Smith. – Oxford.: Oxford University Press 2004, ss.414.
- Tathem A. *The enlargement of European Union*, Kluwer Law International 2009, ss. 558.
- The Marshall Plan and the establishment of the OEEC*, [<http://www.ena.lu/>], Dostęp: 18.10.2013.
- Treaty of Economic, Social and Cultural Collaboration and Collective Self-Defence* (Brussels, 17 March 1948), [<http://www.ena.lu/>], Dostęp: 17.10.2013.
- Treaty establishing the European Coal and Steel Community*, [<http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/index.htm>], Dostęp: 20.09.2013.
- The Schuman Declaration* (Paris, 9 May 1950) [<http://www.ena.lu/>], Dostęp: 23.09.2013.